

М.М. Міщенко

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена можливості виявлення нових перспективних напрямків дослідження філософської психології. Особливістю східнослов'янського підходу до душі та проблеми співвідношення душа/тіло є релігійна (православна) основа. Відродження інтересу до релігії сьогодні актуалізує розвиток цього варіанту філософської психології – в новітніх антропологічних та соціальних умовах і в поєднанні з патріотичними структурами мислення українців.

Ключові слова: *філософська психологія, душа, психофізіологічний дуалізм, християнська антропологія, національна ідентичність, психологічний факт.*

Філософська психологія є напрямом філософського знання, що займається проблемним полем вчень про природу й сутність душі та психіки, виявленням філософських основ психології і представлена авторами, що визначали філософську основу психології. В XIX столітті психологія виокремлюється з філософії в окрему науку, віддаляючись від теології, філософії і беручи методи природознавчих наук – біології, хімії, фізики. Та дискусія як в психології, так і в філософії щодо психологічного об'єкта дослідження та методології тривають досі. Це пов'язано, перш за все, з делікатною сферою, що вивчається – людською психікою. Психологія як дисципліна, що досліджує душу (назвемо її в рамках даного дослідження “душевна психологія”) та психологія, дослідження якої спирається на зовнішні прояви психічної діяльності, поведінку (“психологія без душі”) – це два основні шляхи, за якими йде розвиток психології. Питання про *психофізіологічний дуалізм* існувало завжди, починаючи з перших архаїчних здогадок про наявність в тілі іншої субстанції, що має надреальні, надматеріальні ознаки [8]. Із становленням психологічної науки прогресувала та поширювалася її методологія, та проблема дуальності душа/тіло залишалася, через що відокремилися дослідницькі напрямки, протилежні уявленням про психіку та методологію дослідження. Природознавча психологія розкладає психічні процеси на складові елементи, їх поєднання, подібно до фізики та фізіології, основним методом роботи з ними є пояснення. Позицію прибічників “пояснення” посіли біхевіористи, які повністю звели все суб'єктивне до об'єктивного, тобто до фізіологічних процесів. Але людська свідомість недосяжна для об'єктивного наукового вивчення і потребує інших методологічних підходів. Психологія “душевна” пропонує цілісне осягнення і опис осмислених переживань, розуміння душі в духовно-структурному зв'язку.

Метою даної роботи є актуалізація проблемного поля філософської психології в межах особливостей східнослов'янського вирішення проблеми психофізичного дуалізму на відміну від західноєвропейського, виходячи з того, що *східнослов'янський підхід до душі зумовлений православною традицією*. Актуалізація дослідження тут – у відродженні інтересу до релігії та релігійної свідомості сьогодні, коли знову порушується питання про людське життя, сенс та призначення людини в рамках релігійного підходу. Аналіз сучасних десекуляризаційних тенденцій з увагою до душі людини є продовженням традиції східнослов'янської філософської антропології.

© М.М. Міщенко, 2015

Для того щоб пізнавати людську душу, треба навчитися досвідно її переживати, уособленням чого є релігійна свідомість. Самість тут виступає як особливий об'єкт, як особлива, специфічна реальність живої свідомості внутрішнього життя. Існує східнослов'янська традиція філософської психології, специфічною рисою якої є взаємозв'язок онтології і психології, що відображає зв'язок окремої індивідуальності із загальним буттям, душі окремої людини із загальним божественним універсумом (принцип соборності). Особливе переживання суб'єктивного буття відображається в “душевній психології” в понятті “душі як мікрокосму” Г. Сковороди чи в більш пізній час у понятті “боголюдськості” В. Соловйова.

Першим мислителем, творчість якого стала “вільною християнською філософією” є Г. С. Сковорода з його “філософією серця”. Філософські ідеї Сковороди є першим вагомим внеском у східнослов'янську філософську психологію, адже містять філософське осмислення центральних для психології питань душі та психіки. Класичному для психології та філософії питанню психофізіологічного дуалізму Сковорода протиставляє вчення про “дві натури” – тілесну та духовну, або божественну. Суть людини духовної – Бог. Процес самопізнання – це шлях до Бога, прагнення досягнути його в собі, пізнати в життєвому процесі, в переживанні. Говорити про психіку чи внутрішній світ людини – значить говорити про душу, центром якої є “серце”.

Антропологічні ідеї Г.С. Сковороди й розроблення “душевної психології” продовжили П.Д. Юркевич, В.С. Соловйов, О.О. Потєбня, М.О. Лоський, С.Л. Франк, Г.Г. Шпет, О.Ф. Лосєв, Б.П. Вишеславцев.

П. Д. Юркевич у роботі “Із науки про людський дух” [13] наголосив на неможливості застосування одних і тих методів для дослідження тілесного та духовного. Його вчення “про два досвіди” засновано на положенні, що пізнання людської сутності є двояким: зовнішніми відчуттями пізнається тіло та його органи, а внутрішніми – душевні явища. Вчення Юркевича про серце співзвучне ідеям Г. Сковороди. Місце філософії серця у Юркевича визначається розумінням філософії, яка спрямована на осмислення душі. Душа пов'язана з тілом, а значить, є тілесний орган духовної діяльності людини, яким і виступає серце. В цьому пункті вчення Юркевича відрізняється від вчення Сковороди, адже в останнього серце є духовним центром, а не органом тіла, але так само, як у Сковороди, серце є осередком духовного життя, сутністю людської особистості. “Погляд на роль серця як осередку духовного життя людини П. Д. Юркевич протиставляє поширюваному в філософії просвітництва підходу, котрий ототожнює духовну діяльність із розумовою і на цій підставі, спираючись на дані фізіології та психології (її природничого варіанту – М. М.), вважає органом духовної діяльності голову... Абсолютизація такого підходу позбавляє можливості збагнути духовне життя людини як вираз неповторної, індивідуальної особистості” [2, с. 148–149]. Отже, Юркевич наголошував на пріоритеті духовності у вивченні людини порівняно з природничими дослідженнями.

Християнська філософія В. Соловйова [9; 3] містить концепції “боголюдського процесу”, “всеєдності” та вчення про Софію, які невід'ємно пов'язані з філософською антропологією та вченням про душу. Місце та роль людини визначається подвійним тлумаченням її сутності: людина посідає серединне положення між Богом та неживим світом предметів. Вчення про людину Соловйова – це вчення про подвійну природу людини, її божественності і небездоганності одночасно. Повнота буття, досягнення себе та світу можливе через віру в Бога. Мета існування людини – пізнання Бога та духовне єднання з ним. Історичний процес розвитку людини – це поступовий процес одухотвореності. Прогрес людського духу йде шляхом морального удосконалення.

Важливим при цьому є застосування волі, що потребує самовдосконалення, самопізнання. Вчення Соловйова – це особливий, християнський підхід до людини, її душі, призначення. Вирішення психофізіологічного дуалізму при цьому є однозначним: людина є частиною світу матеріальних речей та водночас і духовного світу, що поєднує її з Богом. Тому залишатися на рівні матеріального, природничого вивчення людини – значить так і не досягнути людської сутності (в її єднанні з Богом), душі та психіки.

Після В. Соловйова визначними є антропологічні ідеї М. Лоського та С. Франка. М. Лоський також розглядав релігійні моральні норми як такі, що насамперед характеризують людину як духовну істоту. Разом з тим, ідеї Лоського містять не лише християнські мотиви, а й власне психологічні – йдеться про переживання, які відображають об'єктивний світ. Дві якості визначають людину – духовність та воля. Людина є вищою над законами природи, чому завдячує прояву духовного витоку в ній, який, до речі, є ще й актом єднання всіх людей, бо в переживанні людина поєднується з іншими людьми.

І, нарешті, фундаментальною роботою з філософської психології є дослідження С. Франка “*Душа людини. Досвід вступу до філософської психології*” [10], завданням якої є обґрунтування природи людської душі. Завдяки Франку, піднято велику філософсько-психологічну проблему буття людини, творчого досягнення світу, розробки філософської психології як вчення про природу індивідуальної душі у зв'язку з індивідуальним та об'єктивним буттям. Робота “*Душа людини*” – це спроба повернути в психологію поняття душі замість поняття “душевних явищ”. Основою психології має стати філософія. Головну особливість душі Франк вбачає в здатності піднесення над собою. Ця здатність показує різницю душевного життя і душі. Душевне життя – це вся сукупність проявів душевної психіки. А душа – центр душевного життя. Крім того, є ще третій елемент – дух – незалежна від тіла частина психіки, яка є центром, осередком душі. У Франка психологія є метафізичною. Він відрізняє душевне життя від духовного та чуттєво-предметного і встановлює вчення про душевний процес як суб'єктивне буття, що безпосередньо переживається. Душа людини є мікрокосмом, що охоплює світову безкінечність. Слідуючи традиціям православної християнської філософії, Франк вводить нове поняття – Боголюдини: Бог є в людині і з людиною, і в різних сферах буття існує всеєдність, що забезпечується божественною першоосновою.

За Франком, психологія завжди центрована і становить собою єдність вчень про людину, що забезпечують філософська психологія та антропологія. Реальність не є лише досвідно даною, емпіричною. Вона також виявляється як внутрішній світ людини – отже, за Франком є два типи активностей, що утворюють розмаїття людського досвіду: активність людини, що спрямована на предметне буття та його перетворення, і активність, що самопізнається та самовдосконалюється, визначає структуру духовної реальності, можливі типи відносин людини у світі. Тут же виникає *проблема розуміння* – людина розуміє іншу людину, її досвід, внутрішній світ в “*акті одкровення*”, що можливо шляхом зміни самого себе, тобто перетворення себе в “*онтологічний інструмент*”, відкриваючи при цьому себе самого для розуміючого впливу іншого.

Радикальний процес секуляризації, який можна позначити як “*смерть Бога*”, обертається для культури іншою проблемою – “*смертю людини*”, а саме моральним занепадом та втратою світоглядних орієнтирів. Зустрічна тенденція секуляризації, що сьогодні умовно позначається як *десекуляризація*, міститься у відродженні релігії, поверненні до релігійних моральних засад буття. Причиною цього є ускладнення життя,

пошук стабільності та нових смислових координат, що втрачає людина наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Разом з тим, подолання секуляризаційних процесів десекуляризацією – це не повернення до минулої влади релігії, а вихід на новий рівень, де релігія отримує новий статус та нові функції, основні з яких – це формування морального виміру буття людей та регулювання суспільних відносин, а також смислове наповнення людського існування. *Одним з центральних понять знову стає людська особистість та душа.* Десекуляризація та як її наслідок - формування нової постсекулярної доби - бачиться як корпус нових філософських та теологічних ідей, які дозволяють людині поєднувати у своєму світогляді сакральне та світське без конфліктності в розумінні світу та антропології. Десекуляризація також – це новий погляд на душу людини, що поміщена в нові культурні та метафізичні умови. Філософська психологія як філософія душі на стику філософської антропології і психології може отримати нові напрямки розвитку і стати полем для філософських рефлексій саме у вітчизняній культурі.

Сьогодні в Україні віросповідання є особистісним виміром, а не суспільним, існує позацерковна реальність, коли віра не потребує звернення до церковної організації, залишаючись особистісною справою. Разом з тим, національні інтереси України полягають в усвідомленні умов для консолідації народу на загальнонаціональних підвалинах, одним з елементів чого і є релігія, відродження історико-культурної спадщини, збереження і закріплення духовно-релігійної ідентичності як основи народу. Відродження національної духовності потребує формування власної глибинної системи духовно-релігійної орієнтації, україноцентристської моделі світу. Аналогічно з внутрішнім світом окремої людини, так само і нація має самоусвідомлюватися і мати власні структури вірувань, звичаїв, ціннісних орієнтацій, а вони формуються тривалий час на історичному досвіді.

Таким чином, важливими і перспективними напрямками дослідження філософської психології можуть стати таке вивчення проявів духовності та психіки людини: *1) аналіз душі в умовах оновлення релігійної свідомості в новітніх антропологічних та соціальних умовах; 2) поєднання особистісного та національного рівнів свідомості, що виявляє себе в кореляції особистісного Я та проблем української національної ідентичності; 3) оновлення поняття психічного факту та методології його дослідження.*

Перший пункт напрямку дослідження є продовженням східнослов'янської філософської психології та християнської антропології. “Релігійна психологія” вторить гуманістичній психології, де ідеографічне є основою індивідуального досвіду – щоб не упустити з поля зору те, що є виключно “людським в людях”.

Проблема поєднання особистісного та національного рівнів постала у вітчизняній філософії, культурі, психології у зв'язку з останніми подіями в Україні. Вже в результаті подій на Майдані в 2013–2014 рр., що дістало назву “Революція гідності”, у свідомості українців виникає низка запитань стосовно особистісного вибору шляху розвитку, суспільного самовизначення, і вирішення цих питань не завжди відбувається просто. Робота психологів-волонтерів, зокрема, і наштовхується на конфліктність цих позицій, що, мабуть, стане визначальною рисою цілого покоління українців. Можливість подальшого розвитку релігійної антропології сьогодні часто поєднується з патріотичними структурами (наприклад, вислів, що за рівнем значущості досяг національної ідеї українців протягом останніх двох років: “ми праві, і з нами Бог”).

Що стосується третього перспективного напрямку розвитку філософської психології – це сучасні дослідження з природи психологічного факту та залучення гер-

меневтичної методології. Фактам притаманна специфічна часово-просторова контекстуальність, вони утримують в собі три виміри актуалізації індивідуальної історії – минуле як передісторію, теперішнє як тут-буття, що намагається себе досягнути, та майбутнє як обрій можливих інтерпретаційних практик. Психологічний факт не можна спостерігати як фізичне явище, він знаходить свій прояв у розповіді, мовленні, тобто він є завжди виражений словами. Найбільш адекватною методологією щодо них є тлумачення, а визначальною метою – розуміння. Методологія герменевтики, що працює зі смислами та текстами, відрізняється від простого фіксування фактів, вона є виявленням їх взаємозв'язків, смислових співвідношень. Актуальним у даному випадку є налагодження відповідних механізмів тлумачення та розуміння, що можливі в межах саме гуманітарного підходу до особистості та її духовного життя.

Висновки. До розвитку психології завжди прикута увага філософії. У психології поєднуються і фізіологія, і філософія, тому що окремо одна від одної вони не в змозі пояснити людину в її психофізіологічній цілісності. Сферою філософських дискусій в психології є душа як жива психічна реальність, завдяки якій існує моральний порядок, творчість. Мета філософської психології залишається незмінною і полягає у визначенні місця душевного світу відносно інших сфер буття. Філософська психологія є ядром антропологічного знання, що призвана відповісти на багато питань про людину і дослідження якої отримують нові ракурси, зважаючи на зміни оточуючого середовища та ментальних зрушень у самій людині.

Однією з найцікавіших робіт останніх років з тематики душі як предмета вивчення психології є праця Братуся Б.С. [1], в якій є наступна думка: “Душа була втрачена не психологією як такою, а антропологією. Тому і “повернення душі” – це перш за все проблема відновлення повноцінної картини людини в нашій культурі”. Отже, до вивчення душі мають бути залучені і психологія, і філософська антропологія, і культурологія, і філософія. А рефлексію щодо їх досліджень і пропонує філософська психологія.

Список літератури: 1. *Братусь Б.С.* Психология – наука о психике или учение о душе? // Человек. – 2000. – № 4 [Электронный ресурс] / Б.С. Братусь – Режим доступа: http://www.psychologos.ru/articles/view/psihologiya_-_nauka_o_psihike_ili_uchenie_o_dushe
2. *Горський В.* Історія української філософії: Курс лекцій. / В. Горський – К.: Наукова думка, 1997. – 286 с. 3. *Зеньковський В.* История русской философии. / В. Зеньковский. – М.: Академический проект, Раритет, 2001. – 880 с. – (Summa). 4. *Летцев В.М.* К уяснению основной проблематики философской психологии / В.М. Летцев // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 114–123. 5. *Мочульский К.В.* Владимир Соловьев. Жизнь и учение [Электронный ресурс] / К.В. Мочульский. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/mochulsky/soloviev/index.html>. 6. Психология и философия. Возвращение души : сборник статей / ред. Б.С. Братусь, С.Н. Бычков. – Москва : РГГУ, 2003. – 200 с. 7. *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Григорій Сковорода. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – (Гарвард. бібліотека давньоруського укр. письменства). Т. 1. – 528 с. 8. *Смит Н.* Современные системы психологии. / Н. Смит. / Пер.с англ. под общ. ред. А. А. Алексеева. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”). 9. *Соловьев В. С.* Чтения о Богочеловечестве [Электронный ресурс] / В. С. Соловьев – Режим доступа: <http://www.vehi.net/soloviev/chteniya/index.html>. 10. *Франк С.Л.* Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С. Л. Франк // Франк С.Л. Предмет знания. Душа человека. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – С. 631–990. 11. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. / Дмитро Чи-

жевський. – К.: Вид-во “Орій” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с. – (Спадок).
12. Юркевич Е.Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции / Е.Н. Юркевич. – Харьков: Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 254 с.
13. Юркевич П.Д. Из науки о человеческом духе / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Изд-во “Правда”, 1990. – С. 104–192. 14. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека. / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Изд-во “Правда”, 1990. – С. 69–103.

Bibliography (transliterated): 1. Bratus' B.S. Psihologija – nauka o psihike ili učenje o dushe? // Chelovek. – 2000. – № 4 [Jelektronnyj resurs] / B.S. Bratus' – Rezhim dostupa: http://www.psychologos.ru/articles/view/psihologiya_nauka_o_psihike_ili_učenje_o_dushe 2. Gors'kij V. Istorija ukraïns'koï filosofii: Kurs lekcij. / V. Gors'kij – K.: Naukova dumka, 1997. – 286 s. 3. Zen'kovskij V. Istorija ruskoj filosofii. / V. Zen'kovskij. – M.: Akademicheskij proekt, Raritet, 2001. – 880 s. – (Summa). 4. Letcev V.M. K ujasne-niju osnovnoj problematiki filosofskoj psihologii / V.M. Letcev // Voprosy fi-losofii. – 2012. – № 5. – S. 114–123. 5. Mochul'skij K.V. Vladimir Solov'ev. Zhizn' i učenje [Jelektronnyj resurs] / K.V. Mochul'skij. – Rezhim dostupa: <http://www.vehi.net/mochulsky/soloviev/index.html>. 6. Psihologija i filosofija. Vozvra-shhenie dushi : sbornik statej / red. B.S. Bratus', S.N. Bychkov. – Moskva : RGGU, 2003. – 200 s. 7. Skovoroda G. Tвори: U 2 t. / Grigorij Skovoroda. – K.: AT “Oberegi”, 1994. – (Garvard. biblioteka davn'orus'kogo ukr. pis'menstva). T. 1. – 528 s. 8. Smit N. Sovremennye sistemy psihologii. / N. Smit. / Per.s angl. pod obshh. red. A. A. Alekseeva. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2003. – 384 s. – (Serija “Psihologicheskaja jenciklopedija”). 9. Solov'ev V. S. Chtenija o Bogochelovechestve [Jelektronnyj resurs] / V. S. Solov'ev – Rezhim dostupa: <http://www.vehi.net/soloviev/chteniya/index.html>. 10. Frank S.L. Dusha cheloveka. Opyt vvedenija v filosofskuju psihologiju / S. L. Frank // Frank S.L. Predmet znaniya. Dusha cheloveka. – Mn.: Harvest, M.: AST, 2000. – S. 631–990. 11. Chizhevs'kij D. Narisi z istorii filosofii na Ukraïni. / Dmitro Chizhevs'-kij. – K.: Vid-vo “Orij” pri UKSP “Kobza”, 1992. – 230 s. – (Spadok). 12. Jurkevich E.N. Germenevticheskie idei v vostochnoslavjanskoj filosofskoj tradi-cii / E.N. Jurkevich. – Har'kov: Izd-vo HNU im. V. N. Karazina, 2002. – 254 s. 13. Jurkevich P.D. Iz nauki o chelovecheskom duhe / P.D. Jurkevich // Jurkevich P.D. Fi-losofskie proizvedenija. – M.: Izd-vo “Prawda”, 1990. – S. 104–192. 14. Jurkevich P.D. Serdce i ego znachenie v duhovnoj zhizni cheloveka. / P.D. Jurkevich // Jurkevich P.D. Filosofskie proizvedenija. – M.: Izd-vo “Prawda”, 1990. – S. 69–103.

UDC 1:[128+159.9.01]

M. Mishchenko

ACTUALIZATION OF THE PHILOSOPHICAL FIELD OF PHILOSOPHICAL PSYCHOLOGY

The article has been devoted the exposure of new perspective directions of research philosophical psychology. Philosophical psychology as philosophy of the soul on the joint of philosophical anthropology and psychology can get new directions of development and become the field for philosophical reflections exactly in a native culture. By the feature of the eastslavonic approach to the soul and problem of correlation the soul/body is religious (orthodox) basis, as

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

well as co-operation of ontology and psychology, that represents connections of separate individuality with general life. An analysis of modern desecularization tendencies with attention to the soul of man is continuation of eastslavonic philosophical anthropology. Perspective direction of research here is an analysis of the soul in the conditions of update of religious consciousness in the new anthropological and social terms. The revival of interest to religion today actualize development of this variant of philosophical psychology – in modern anthropological and social terms and in connection with the patriotic structures of thought of Ukrainians. Problem of combination personal and national appeared in nativ philosophy, culture, psychology in connection with the last events in Ukraine. The revival of national spirituality requires the forming of the own deep system of spiritual-religious organization, ukraine-centrist model of the world. Another interesting direction of development philosophical psychology is research of nature of psychological fact - with the use of hermeneutical methodology. Actual here is an adjusting of the proper mechanisms of interpretation and understanding, that is possible within the framework humanitarian going near personality and its spiritual life.

Keywords: *philosophical psychology, soul, psychophysiological dualism, christian anthropology, national identity, psychological fact.*

УДК 1:[128+159.9.01]

М.Н. Мищенко

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ФИЛОСОФСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Статья посвящена возможности выявления новых перспективных направлений исследования философской психологии. Особенностью восточнославянского подхода к душе и проблеме соотношения душа/тело является религиозная (православная) основа. Возрождение интереса к религии сегодня актуализирует развитие этого варианта философской психологии – в современных антропологических и социальных условиях и в соединении с патристичными структурами мышления украинцев.

Ключевые слова: *философская психология, душа, психофизиологический дуализм, христианская антропология, национальная идентичность, психологический факт.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 22.05.2015